

Inledning

Håkan Rydving

De inhemska gudomar och andra icke-mänskliga makter man i Norden och angränsande områden förhöll sig till under vendeltiden (ca 550–ca 790) och vikingatiden (ca 790–ca 1100) uppfattades både kunna påverka fienden och belöna den som fallit i strid. Man berättade bland annat om gudars egna kamper mot jättar för att upprätthålla ordningen i kosmos och om kvinnliga väsen som ansågs uppträda på stridsplatsen och föra de stupade till en bättre tillvaro. Föreställningarna om den sista striden och tiden därefter gav hopp om att det goda trots allt som pekade på motsatsen skulle segra till slut.

I det dagliga livet måste man också förhålla sig till mänskliga makter av olika slag och veta hur konflikter med släktingar, grannar och fiender skulle hanteras. Reglerna för kamp och strid var därför detaljerade och normerade både användandet av våld och hur fredsprocesser och konfliktlösningar skulle utformas. Makthierarkier och könsroller bestämde både den enskildes och gruppens strategier i en konflikt, men de kunde också utmanas.

Källmaterialet från den aktuella perioden innehåller många upplysningar om krig och fred. Arkeologiska fynd av vapen och vapendelar, svårtolkade termer och namn på runinskrifter, texter som beskriver strider mellan gudar och andra väsen, och fredsfördrag mellan tidigare fiender ger information om långt mer mångfacetterade förhållningssätt och strategier i kamp och strid lika väl som under fredsprocesser än man kanske kunde vänta sig med tanke på de populära föreställningarna om vikingar. De följande texterna ger intressanta exempel på hur man kan analysera några av de källor från vendel- och vikingatid som informerar om krig och fred genom att ställa nya frågor och pröva nya perspektiv.

Hur du refererar till det här kapitlet:

Rydving, H. 2016. Inledning. I: Rydving, H. and Olsson, S. (red.) *Krig och fred i vendel- och vikingatida traditioner*, s. xiii–xviii. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <http://dx.doi.org/10.16993/bah.a>. License: CC-BY 4.0

För att illustrera möjligheterna att få kunskap om religiösa förhållanden under vendeltiden tar Andreas Nordberg i sitt bidrag upp den svårtolkade runinskriften på den så kallade Eggjastenen från Sogndal. Mot bakgrund av tidigare tolkningar och en presentation av stenens kulturhistoriska bakgrund väger Nordberg olika tolkningsmöjligheter mot varandra med hjälp av analogier från den norröna litteraturen och arkeologisk material. Ett av de centrala och omdiskuterade orden i inskriften är det gåtfulla *wilR*, som har tolkats både som 'sveckfull', 'kär' och 'häftig, bångstyrig', men som Nordberg (liksom Ottar Grønvik tidigare) tolkar som 'den sveckfulle' och antar syfta på Oden.¹ Enligt senare texter uppfattades Oden ju både kunna orsaka strider, vara närvarande i dem och samla de fallna till sig när striderna var över. Nordberg drar slutsatsen att mannen som varit begravd under Eggjastenen ska ha dött en våldsamt död i en strid som uppfattades vara orsakad av Oden och med belöningen att få delta i Odens följe efter döden.

Tommy Kuuselas text gäller en annan av de viktigaste gudarna, Tor, och hans kamp med jätten Hrungner, en kamp som i källorna presenteras som helt avgörande för den kosmiska ordningen och som Tor därför måste vinna. Striden beskrivs i flera texter och Kuusela menar att det visar att myten om Hrungner är gammal och inte ett påfund av Snorre Sturlasson. Hrungner, som han beskrivs i källorna, är ingen dum jätte även om hans primitiva vapen av brynsten står mot Tors smidda hammare. Enligt Kuusela anspelar brynstenen på kungamakt och antyder att Hrungner var ledande bland jättarna, men när Snorre använder det enda feminina ordet för brynsten (*hein*) och dessutom ger Hrungners assistent, lerjätten Mökkurkalve, ett märthjärta är det ett medvetet val för att antyda den kommande förlusten. Texten ger alltså ett intressant exempel på hur könsstereotyper används i berättelser om gudars aktivitet.

Britt-Mari Näsström och Maths Bertell tar i sina bidrag upp två grupper av kvinnliga väsen, Näsström genom att "av-wagnerisera" valkyriorna och i stället uppfatta dem som både dödsgudomligheter och som löften om ett liv bland gudar och gudinnor efter döden för den som fallit i strid, och Bertell genom att försöka föra i bevis att *mörnir* var en beteckning för en grupp kvinnliga väsen

som bland annat uppfattades vara mottagare i fruktbarsriter. Näsström visar att valkyrior uppfattades på många olika sätt, och betonar dessutom att de måste avgränsas från andra gestalter, som de mytiska sköldmörna, ”dödliga kvinnor som uppträdde som krigare”, medan valkyriorna inte deltog i strider men var väsen som bestämde ödet på slagfältet. Valkyrior kunde också uppfattas som följeslagare till hjältarna och som väsen som kämpade vid deras sida för att bli deras eviga belöning när de fallit i strid, eller som dödsdemoner. Bland olika tolkningar pekar Näsström särskilt på valkyriorna som en aspekt av kriget: de var väsen som om de visade sig på slagfältet innebar döden för krigaren, men också ett löfte om en behaglig tillvaro i Valhall.

Den text som Bertell diskuterar relaterar till konfrontationen mellan gammal och ny tro i Norge. Kontexten i den fiktiva ramberättelsen är att Olav Haraldsson, som varit kung mellan 1015 och 1028, på sin väg från landsflykten i Ryssland tillbaka till Norge för att försöka återta makten bevittnar riten som beskrivs i *Vølsa þáttr*, och efteråt lyckas förmå alla deltagare att låta döpa sig. Bertell presenterar och argumenterar för en ny hypotes om hur ordet *mornir* i *Vølsa þáttr* ska tolkas. Andra har tidigare tolkat ordet som ett epitet till Frej, som själsliknande andar, som ett ord för Skade, eller som en benämning på jättinnor i allmänhet. Bertell menar däremot att ordet syftar på de kvinnor som deltog i ceremonin och som rituellt gestaltade Freja, Skade eller Gerd, alla tre förknippade med sexuell aktivitet. Jättinnor (i alla fall Skade och Gerd) har alltså enligt den här hypotesen varit föremål för kult och det beror enligt Bertell på att de upptagits i vanagudomarnas sfär genom giftermål.

Hur uppfattade man under vikingatiden att kamper kunde påverkas av olika andeväsen? Eldar Heide ger i sitt bidrag exempel på att det var vanligare att de övernaturliga inslagen skedde före kampen än under den, till exempel genom att krigarens skyddsande (*fylgja*) eller fientliga tankar i förväg for till motståndaren och påverkade honom så att han började gäspa, nysa eller kände att det började klia i näsan eller någon annanstans på kroppen. Att drömma att man angreps av djur, till exempel vargar, var ett annat tecken. Heide diskuterar också personer som uppfattades ha förmågan att kunna skicka ut sin fylgja med vilja för att skaffa

kunskaper om fienden. Avslutningsvis argumenterar han för att föreställningarna sannolikt var förkristna även om att de äldsta beläggen är från 1200- och 1300-talen.

De tre följande bidragen tar upp några exempel på riter i samband med krig och fred. Torsten Blomkvist diskuterar seden att inhägna ett område med hasselstänger inför en kamp, Olof Sundqvist analyserar skändning av helgedomar som strategi i konflikter och Stefan Olsson presenterar och tillämpar en analytisk modell för analys av fredsöverenskommelser och konfliktlösningar. Blomkvist jämför seden att avgränsa ett stridsområde med hasselstänger med andra gränsdragningar, som till exempel att tingsplatser eller kultplatser också inhägnades och därigenom markerades. Med inspiration från Niklas Luhmanns betoning av den betydelse som gränser har i sociala system föreslår Blomkvist att den hasslade vallen snarare avgränsade en plats för förhandlingar än området för själva slaget. Mot den bakgrunden fortsätter han den diskussion av begreppet ”forn sed” som han initierade i sin avhandling (*Från ritualiserad tradition till institutionaliserad religion*, Uppsala 2002) och argumenterar för att inhemska begrepp som *siðr* mycket väl kan användas som analytiska kategorier vid sidan av de traditionella kategorierna (som exempelvis ”religion”).

Att heliga platser av olika slag skändas i krigssituationer är väl känt. Sundqvist diskuterar några exempel på berättelser om sådana händelser i det vikingatida Norden. Utgångspunkten är folkvandringstidens ändrade offerpraxis som innebar att offerplatserna flyttats från utmarkerna till olika härsarsäten, något som Sundqvist menar kan ha varit en följd av att härskarideologin hade ändrats. Under vikingatiden kunde fiender kränka en hövding genom att skända den heliga plats han var väktare för, till exempel gästbudshallen eller en tings- och kultplats. Det var den hövding som inrättat platsen som vakade över den; att kränka reglerna som gällde på platsen innebar därför att kränka hövdingen. Sundqvist ger flera exempel på sådana skändningar, några av dem under konfrontationen mellan gammal och ny religion. Han ger också exempel på att även det motsatta handlandet – att renovera och återinviga en skändad helgedom – kunde vara ett led i en maktstrategi.

Med hjälp av en analytisk modell som beskriver de processer som sker i ett gränsområde under en konflikt, särskilt när perioder med konflikter och fred växlar, diskuterar Olsson hur fredsöverenskommelser och konfliktlösningar kunde ritualiseras under vikingatiden. Modellen appliceras på två fallstudier, dels på fredsprocessen mellan Alfred den store och Guthrum, ledaren för danerna i East Anglia, dels på olika konflikter och konfliktlösningar i Island som de beskrivs i *Íslendingabók* och *Landnámabók*. Analysen visar att ibland bidrog erfarenheter från flera olika konfliktlösningar till fredsprocessen (som i det engelska exemplet), ibland resulterade erfarenheterna i rituella restriktioner (som i det isländska exemplet). Genom modellen och de två fallstudierna illustrerar Olsson hur man kan analysera vikingatida fredsprocesser horisontellt i stället för att – som man tidigare gjort – nästan enbart fokusera på hierarkier.

I det sista kapitlet tar Anders Hultgård i ett brett komparativt perspektiv upp traditioner om den sista striden och om tiden därefter, alltså krig och fred i eskatologiska kontexter. Han jämför skandinaviska föreställningar med kristna och iranska traditioner och konstaterar att medan de kristna texterna framför allt handlar om rannsaking och dom är tvekamperna mellan de ledande gudarna och deras respektive motståndare ett centralt tema i både fornskandinaviska och forniranska texter. Det speciella med de skandinaviska föreställningarna var att flera av de ledande gudarna och deras motståndare inte överlever Ragnarök, men det betyder inte att de goda makterna förlorat. Några av dem ska enligt traditionen återvända och Odens liksom Tors söner ska få viktiga roller när den gamla jorden stiger upp ur havet och får tillbaka sin grönska, en jord där de nya gudarna ska dyrkas på de gamla gudarnas kultplatser. Jämförelsen gör att Hultgård avvisar idén att de skandinaviska traditionerna skulle baseras på de kristna och han menar också att även om det finns intressanta paralleller mellan fornskandinaviska och forniranska föreställningar handlar det om två av varandra oberoende eskatologiska traditioner.

Medan relativt få forskare valt att specialisera sig på de andra förkristna religionerna i Norden – de finska och samiska – är studiet av fornskandinavisk religion ett förhållandevis stort forskningsfält,

också internationellt. Nya utgåvor och översättningar av centrala källtexter kommer ut regelbundet, inte bara i Norden, och arkeologer diskuterar allt oftare sina fynd i relation till religionshistoriskt relevanta frågeställningar. Flera tvärvetenskapliga och internationella projekt har lanserats de senaste årtiondena och många viktiga metodiska och teoretiska diskussioner pågår, både inom enskilda ämnen och mellan företrädare för olika ämnesområden. Flera av de ledande forskarna har dessutom skaffat sig dubbla kompetenser, något som bidragit till att rasera de tidigare så cementserade gränserna mellan olika vetenskapliga traditioner. Forskare från länder utanför Norden har ofta goda språkkunskaper, inte bara i källspråken, men också i ett eller flera av de moderna skandinaviska språken. Samtidigt publiceras många undersökningar på internationella språk (inte minst på engelska, men också på franska och tyska) och når på så sätt en bred internationell läsekrets. Allt detta bidrar till att forskningsfältet idag är både omfattande och dynamiskt.

Även om bidragen i den här antologin bara behandlar några få aspekter bör de kunna ge incitament till fortsatta diskussioner om krig och konflikter, fredsfördrag och konfliktlösningar i det vendel- och vikingatida Norden med angränsande områden. "Krig och fred" är en tematik som man kan närma sig på många sätt, med olika frågeställningar, med olika typer av källor och metoder, utifrån olika teoretiska perspektiv och med olika avgränsningar av tid och rum. Förhoppningsvis kan de följande texterna inspirera andra forskare och studenter som arbetar med Norden under den aktuella tidsperioden att analysera "krig och fred" utifrån nya perspektiv och kanske kan de också provocera en och annan att formulera alternativa tolkningar till de som presenteras här.

Not

1. Jag använder de svenska namnformerna oavsett vilken form de enskilda författarna valt att bruka.